

Рецензия

За дисертацията за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Пламен Ангелов Иванов с тема „Ислям и национализъм в Турция“

Докторантът Пламен Иванов не идва от академичните среди, но е събрал богат житейски и професионален опит в сферата, в която е разработил предлаганата дисертация. Наред с военното си образование е завършил и специалност „Международен бизнес и икономически дейности“ в УНСС. В продължение на десетилетие е заемал важни длъжности в Министерството на външните работи като вице-консул в генералното консулство на република България в Истанбул, бил е заместник-ръководител, съветник и началник на консулска служба в посолството на България в Хага; работил е като експерт в Министерството на външните работи и като лектор и експерт в Атлантическия клуб в България. Допълнителен плюс в негова полза са курсовете, които е изслушал в областта на енергийната политика и изкуството на преговорите и лекциите, които е изнасял в различни държави.

С една дума, господин Иванов застава пред нас като квалифициран експерт в областта на международните отношения и Близкия изток.

На такава тема е и представената пред нас дисертация „Ислям и национализъм в Турция“. Още при предварителното обсъждане заявих, че ми се струва, че подобна тема далеч надхвърля изискванията за докторска дисертация, нещо което се доказва и от обема ѝ, далеч надхвърлящ обичайния и изисквания от закона. Темата съвсем не е нова в световната литература, което не означава, че по нея не могат да бъдат направени съществени приноси. От наша гледна точка положителното е, че тя се различава изгодно от обичайните в нашата сфера дисертации „България и.../някоя балканска държава или народ/, а си е *par excellence* балканистична тема в най-добрия смисъл на думата. Струва ми се, обаче, че още в заглавието трябваше да бъдат обозначени поне приблизително – или като години или като събития времевите рамки ограничаващи изследването.

В увода на работата си авторът отделя почти 20 стр. за преглед на основни съчинения на известни турколози и арабисти, както български, така и турски и западноевропейски. По мое мнение възприетият от него подход, макар и да е използван и

от други автори, не отговаря на амбициозно заявените му намерения. Много по-удачно би било вместо подробно да се преразказват съчинения, които и без това ги има в библиографията на края на текста, да се обозначат основните направления в историографията по проблемите, които господин Иванов мисли да изследва. Това би било от по-голяма полза и за изясняването на темата на дисертацията, а и би улеснило читателя, който се интересува от дадения проблем.

Дисертацията е разделена на пет глави и към нея са добавени като приложения много интересни и полезни документи.

Някои от основните ми забележки са насочени към първата глава „Религия и национализъм в Дома на исляма“. В нея авторът, воден, както изглежда и от мотото, което е поставил към нея, се е увлякъл да представи най-подробно безспорните си значителни знания по историята и философията на исляма. Проблемът е, че текстът натежава. Прекалено е подробен анализът на исляма. Не че не е верен, но умението на дисертанта трябва да проличи, като вниманието е трябвало да бъде насочен към тези негови черти, които го родят или противопоставят на национализма и по-късно го свързват с него. Елементи от анализа му насочват към това /разликата между разбирането за умма и национализмът/, но в това отношение има какво да се желае. Струва ми се, че е твърде рано още в този момент на дисертацията да се посочват някои разлики между разбиранята на идеолозите на исляма и национализма, преди да е изяснен национализмът. Всъщност изясняването на национализма е трябвало, поне според мен, да стане преди анализа на политическия ислям, при който едва ли не направо се скача към султан Абдул Хамид II преди да е ставало въпрос изобщо за Танзимата – да не говорим за по-ранните реформистки прояви в Османската империя.

Неясна е връзката между анализа на възгледите на теоретиците на национализма /не ми се иска, но трябва да повтора, че нас ни интересуват не възгледите като такива, а дали те обръщат внимание на исляма/ и последвалите страници за историята на тюрките.

При разглеждане на особеностите на османския ислям има повторения на вече казаното за сунизма, за доктрините в него и т. нат., които при по-внимателно редактиране и евентуално издаване на работата трябва да бъдат изчистени. И наново ще повтора доста верни неща са казани за братствата *per se*, но наново без пряка връзка с национализма.

Между другото, авторът посочва мимоходом нещо, което ми се струва важно. В българската историография е прието, че българите започнали да бъдат възприемани като отделен народ, когато били обявени за миллет. Но както личи от текста, още в края на XVII в. администрацията е правила разлика между отделните християнските народи /с. 60/. Това, разбира се, не пречи на Абдул Хамид дори в края на 19 в. да възприема народите на империята като мюсюлмани /80/

Бих си позволил да посоча, че желанието за реформи навсякъде в Европа е дело на един малоброен елит, така че това че в Турция те не са „резултат на вътрешно обществено желание“, /75/ не е голяма беда – важното е този елит да повлече след себе си широки кръгове от обществото, а точно това става много мъчително и ограничено в Истанбул. Правилно подчертава изначално личащото противоречие сред турските политици за мястото на християните в реформираната турска държава.

Съвсем правилно господин Иванов набляга върху ролята на младоосманците за внасяне в турското общество на нововъведения, повлияни от примера на Западна Европа./88/.

Всъщност дисертантът извежда появата на истинския национализъм в турското общество с появата на младотурците. Важно е, че подчертава, че истинска организация при тях няма, та дори и името, с което са познати е по-скоро европейско. Одобрявам предпазливостта на автора при дефиниране на турския национализъм и поставяне на знак на равенство между него и европейския тип национализми /96 и сл/. Заедно с това съм съгласен с извода му, че независимо от младотурците, султанската власт при Абдул Хамид води политика на турцизиране, което си е част от национализма.

До 1911 г. от текста на автора личи, че в документите на искащите реформи се прокарва линия на единство между религия и турци. С една дума мюсюлманското е турско. За кюрди се споменава бегло, въпреки че вниманието на дисертанта, на практика, дори за периода до 1918 г. е съсредоточено най-вече върху Мала Азия, която обитават те, като Сирия, Месопотамия, Палестина на практика остават извън погледа му. Най-малкото, политическите лидери, които се споменават като идеолози на национализма със силен турски привкус не са свързани дори идейно с териториите, които сега са извън република Турция.

Някак си е сдвкван периода на Балканските войни и Първата световна война. А именно тогава Османската империя не може да привлече албанците мюсюлмани и се оказва, че националната идея е по-силна от религията. Предполагам, че извънмерният обем на дисертацията се е оказал препятствие.

За него Първата световна война дава шанс на национализма като пантюркизъм. С други думи политиката на младотурците и султан Абдул Хамид съвпадат поне до известна степен. Аз бих обърнал малко повече внимание на бълнуванията на някои младотурци за обединяване с всички тюрки в Азия и Европа. Напълно споделям извода на автора, че изначалната обвързаност на младотурците с религията възпира реформения им устрем.

Третата глава обхваща изключително важния период на кемалистките реформи и тяхното продължение след смъртта на вдъхновителя им.

След Първата световна война в продължение на няколко десетилетия ислямизмът си остава слаб, но както личи и от изложението на автора, влиянието му съвсем не е за пренебрегване. Твърде интересно е двойственото отношение на Ататюрк към исляма – едновременно изтласкването му и стремежа да се уважава и да се използва в угода на политическите цели, които си е поставил, традиционната религия. Еволюцията на възгледите му довежда и до разграничаването от пантюркизма, пантуранизма и панислямизма. Интересно е да се разсъждава доколко това е обмислено и изстрадано решение и доколко е наложено от промените след войната, които правят всички подобни мечтания за непрактични.

Във всеки случай, както убедително се аргументира дисертантът лаицизмът и републиканизмът се превръщат в стожери на републиката. Република, но република не демократична, а по-скоро авторитарна, което личи ясно и от подробно изследвания сблъсък с Искилипли Мехмед Атиф ходжа и станалия жертва на ислямския консерватизъм Мустафа Кубилай.

Демокрацията и републиканството са само тънък слой лак над традиционното турско общество, което и през Втората световна война прави опит да се върне към пантюркизма. Тази подавяна, но никога непресъхнала струя личи и при създаването в началото на 50-те години на партии със силна ислямска нагласа. Дисертантът правилно подчертава пълзящото възстановяване на позициите на исляма в годините на управление на ДП, която без официално да се разграничава от кемализма, на практика загърбва много от постулатите му.

Интересно е, че докторантът не разглежда превратите от 60-те-80-те години, а по-скоро само ги маркира.

Авторът съвсем справедливо отделя доста място на ролята на мюсюлманските братства. Те и турското ислямистко движение черпят сили и от някои непрегледни черти на западното общество, които не импонират на традиционно консервативните слоеве особено в Мала Азия. Той подчертава сложните взаимоотношения между ислямските движения в страните около Турция и самата Турция. Всъщност това го имаше и в изследванията на Йордан Пеев, но тук фокусът е върху Турция.

За мен бе изненада, но авторът убедително защитава схващанията си за влиянието на ислямската революция в Иран, дотолкова доколкото става въпрос за шиитска революция.

Видно е и едновременното влияние на отслабването на Съветския съюз и осъзнаването в САЩ, че ислямът може да стане съюзник в борбата срещу комунизма, макар че през 70-те и 80-те години малцина стратегии във Вашингтон си дават сметка, че по-лесно е да се пусне тигъра от клетката, отколкото да бъде вкаран отново в нея.

Изключително подробно е изложението от началото на 70-те години на 20 в. до хронологическия край на изследването – дотолкова подробно, че понякога се губи нишката на повествованието. Всъщност проследява опитите на исляма да се справи с предизвикателствата на съвременната епоха – не само в политическата и образователната сфера, но и в икономиката. Много е важно, че се осъзнава ролята на образованието от найранна възраст за създаване на „добри мюсюлмани и турци“. Интересно е, че със засилването на ислямистката струя, водачите на Турция започват да осъзнават, че може да се залага на нея, за да се превърне страната в мощен фактор, ако не и водач на мюсюлманските държави.

Ключовото събитие за преминаване към турско ислямски синтез е преврата от 1980 г., на който справедливо е отделено много внимание. Това, което прави впечатление е наличието на многобройни организации, образователни и бизнес структури, които некоординирано, но последователно вървят към постигане на целите си, за да се стигне до 2002 г., когато ислямистите поемат властта в страната поради нарастналото си влияние, но и поради съществуващата избирателна система.

Към работата могат да се отправят и някои традиционни забележки, част от които се коренят и в липсата на достатъчен опит на автора за писане на академичен текст, резултат

от което е понякога размитото изложение, което не позволява нито на дисертанта, нито на читателя да насочат вниманието си към структурно важните моменти от работата. В известен смисъл виждаме съчетание на задълбочено знание и донякъде неуверено изложение.

Няма анализ на противниците на политическия ислям. Терминът „левичари“, според мен е смислово неясен и неаргументиран. Създава се впечатлението, че едва ли не само военните са против постепенното хлъзгане към ислямизиране на страната. Не видях – а може би няма – противници на тенденцията идващи от модерно мислещи бизнес среди. Или те бързо са овладяни от ислямистите. Може и да е така, но го няма.

От гледна точка на читателите, особено при евентуално публикуване би била сравнителна таблица на движенията за избирателна подкрепа на партиите.

За мен би било твърде интересно да видя какви са борбите в многобройната турска диаспора и доколко престоя ѝ в демократичните страни ѝ влияе в идеологическо отношение.

Авторефератът правилно представя основните изводи на дисертацията. Има и необходимите публикации.

В заключение смятам, че представеният от господин Иванов текст изпълнява всички изисквания на закона и може да бъде защитен като дисертационен труд. Аз самият ще гласувам „за“ и приканвам членовете на журито ако споделят мнението ми да направят същото.

Чл. кор. проф. дн Иван Илчев

03. 06. 2022 г.